

Benkő Samu

Széchenyi eszméinek és cselekedeteinek korabeli erdélyi fogadtatása

Kancák és mének magyar fülnek furcsán hangzó, idegen neveihez társítva figyel fel először az erdélyi újságolvasó a Széchenyi névre. A tenyészállataival díjakat nyerő huszártiszt a lóversenyeken bizonyítja, hogy nem főuri dilettáns, hanem lovakhoz értő szakember. Ezt hamarosan könyvvel is igazolja. *Lovakrul* írott munkájának példányai a Kolozsvári Református Kollégium diák-olvasóegyletének pecsétjével, illetőleg Gedő József és Gyulai Lajos tulajdonosi bejegyzéseivel arról tanúskodnak, hogy Széchenyit, az író, első műve megjelenésekor, azaz már 1828-ban befogadták az erdélyi olvasók, főleg a fiatalok.

Áttekintve a Széchenyi naplóiban, levelezésében előforduló erdélyi neveket, valósággal elcsodálkozunk, hogy az a szegényes ismeretanyag, mellyel a Wesselényi Miklóssal való találkozás, illetőleg 1821-es erdélyi útja előtt rendelkezett, mennyire kibővült, és hogy milyen sok, több esetben milyen mély s tartós kapcsolatot épített ki erdélyi közéleti személyekkel.

A szakirodalom néhány esetben — Trócsányi Zsolt, Maller Sándor, Szilágyi Ferenc és Csetri Elek kutatásainak köszönhetően — kimerítő képet festett Széchenyi erdélyi kapcsolatairól, így világosan áll előtünk, hogy két földink: Wesselényi Miklós és Körösi Csorna Sándor milyen nagy hatással voltak rá.¹ Az elsőtől honfiúi felelősségtudatot, az anyanyelv köteles megbecsülését, a másiktól önmegtágadást, vasakaratot és áldozatkésztséget tanult.

Hogy Erdélyben kik és mit tanultak Széchenyitől, azt már nehéz volna itt felsorolni, hiszen olyan íróktól kezdve, mint Bölöni Farkas Sándor, Újfalvi Sándor, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Pálffy János, el egészen vidéken élő nevelőkig, állami és törvényhatósági tisztviselőig, az olvasótársaságokba tömörült diákokig már-már megszámlálhatatlanok hívei.

Korszakos hatásának érzékeltetésére csak néhány bizonyágát soroljuk fel a Széchenyi-életmű erdélyi jelenlétének.

Mellőzzük ez alkalommal a gróf Teleki Józsefhez és a báró Jósika Samuhoz fűződő kapcsolatainak tárgyalását, márcsak azért is, mert az elsővel nem mint Erdély főkormányzójával, hanem mint a Magyar Tudományos Akadémia elnökével, a másodikkal pedig nem mint Erdély bécsi udvari kancellárjával, hanem mint az önkényuralom idején a császárvárosban élő sorstársával állott közelebbi összeköttetésben, és másrészt ezeknek a különben érdekes kapcsolatoknak az ismertetése óhatatlanul szétfeszítené ennek az előadásnak a kereteit.

A gyermekcipőjéből lassan kinövő erdélyi hírlapirodalom munkatársai a kezdeti rövid, a lóversenyek eredményeiről szóló hírek közlése után hamarosan elemző írásokban is foglalkoznak Széchenyi alkotásaival. Így aztán gyors egymásutánban megjelenő könyveiről éppen úgy tudósítják az érdeklődőket, mint azokról a vállalkozásokról, melyeknek ötlete, szervezése, irányítása az ő nevéhez kapcsolódik.

¹ Vö. Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Bp. 1965; Széchenyi István—Wesselényi Miklós: *Feleselő naplók*. Szerk. Maller Sándor. Bp. 1986; Szilágyi Ferenc: *Körösi Csorna Sándor és Széchenyi István*. Magyar Nyelv 1968. 70—72; Csetri Elek: *Körösi Csorna Sándor*. Buk. 1984. 216—219.

Az egyének összefogására és áldozatvállalására épülő új polgári intézmények: kaszinók, gazdasági és művelődési egyesületek Erdélyben is Széchenyi útmutatására jönnek létre. A kezdeményezők és megvalósítók erről gyakran tanúságot tesznek.

Az emberek egyesítésének és közös célú munkálkodásának legmegfelelőbb keretét Széchenyi a kaszinó intézményében fedezi fel. 1826 novemberében lát hozzá a pesti kaszinó előkészítéséhez, s 1827 májusában, az első pesti lóverseny alkalmával már áll az új intézmény. Híre hamar eljut vidékre, és az alapító írásaiban biztatja is egyre szélesedő olvasótáborát, hogy minél több helyen hozzák létre a „polgári erény” eme szálláshelyeit, mert „a’ Casino semmi egyéb mint műhely nevezetesb kellemek ’s hasznok kiállítása végett, azaz: semmi egyéb mint eszköz, melly által magasb czélok érthetnek el”.² A cél pedig „a nemzeti értelem lehető legnagyobb kifejtése”, egymást tisztelő, művelt emberek összefogása által.

Az 1832 januárjában induló pesti lap, a Jelenkor már rendszeresen közli a híreket, hogy hol, mikor alakult kaszinó, illetőleg olvasóegylet. És mivel e lapnak volt *Magyarország és Erdély* című rovata is, természetes, hogy megtaláljuk benne az Erdélyben létesített kulturális műhelyekre vonatkozó híreket.

Az erdélyi sajtó szintén Széchenyi szellemében sürgeti a kaszinók felállítását. A kolozsvári Nemzeti Társalkodó egyik álnévvel megjelent cikkében a városok kezdeményező szerepét hangsúlyozza: „a’ pallérozódottság és nemzetiség boldogító szelleme, a’ számosabb gyülekezetek helyén, a’ tudományok, mesterségek és jóllét fészkeiben, a’ városokban eredve, onnan mintegy erkölcsi napból terjesztette jóltevő világát az egész nemzetre”. Jó lenne tehát minden városban kaszinót alapítani, de — jegyzi meg a cikk írója — „ezen célra egy hely sem volna alkalmasabb az egész országban, mint Kolo’svár”. Minden jel szerint az itt létesítendő kaszinó lenne az a hely, ahol a társadalmi összefogás üzőbe vehetné „az elaljasodás és elkorcsosodás szellemét”. és megmutathatná ország-világ előtt, hogy „az egyesült erő nagy siker”.³

Böloni Farkas Sándor már évekkal e cikk megjelenése előtt hozzászólt, hogy a „serdülő generáció formálására” és a „meglettebb értelem érlelésére” egy *olvasószobát*, illetőleg *kaszinót* hozzon létre Kolozsváron.⁴ 1833-ban, a kolozsvárral szinte egy időben kezdi el működését a tordai, a nagyenyedi, a szilágysomlyói és a zilahi kaszinó. Az alakuló üléseken mindenütt megemlékeznek a Széchenyitől nyert indíttatásról.

Széchenyi vetése jó termőtalajra talált. Bizonyosság rá, hogy a rendőrség titkos ügynökei hamarosan jelentéseket írnak a vidéken alapított kaszinókról. A budai hadosztályparancsnok arra figyelmezteti Széchenyit, hogy minden kaszinó tövis a kormány szemében, mert azok „a liberalizmus és hungarizmus központjai”.⁵ A Bécsben működő kancelláriák pedig, mind a magyarországi, mind az erdélyi, nem késlekednek intézkedni, hogy a helyi hatóságok a legszigorúbban ellenőrizzék a kaszinók tevékenységét.⁶ Mindezek ellenére a kaszinók száma gyarapszik, és egyre többnek a vezetősége lép közvetlen érintkezésbe Széchenyivel. A sajtó pedig nem szűnik meg rendszeresen hírt adni az országos mozgalommá terebélyesedő kaszinó-alapításokról. Az Erdélyi Híradóban 1840-ben ilyen tudósítást olvasunk: „Széchenyi István gr. folytonos munkássága legszebb

² Széchenyi István: *Világ*. Pest 1831. 348.

³ Hazafi Mihál: *Erdélyi Casinóról*. Nemzeti Társalkodó 1832. Második félesztendő 113—121.

⁴ Vö. Böloni Farkas Sándor: *Utazás Észak-Amerikában*. Szerk. Benkő Samu. Buk. 1966. 23.

⁵ *Gróf Széchenyi István Naplói* IV. Szerk. Vizsota Gyula. Bp. 1934. 274.

⁶ *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal* I. Szerk. Vizsota Gyula. Bp. 1927. XXVII—XXVIII.

következményei hazánkban többi közt a' casino-egyesületek. Nagy-Károlyban 3 év óta létezik már illy egyesület 's haszna határtalan. 187 különböző születésű, vallású és rangú férfi tartozik a' kitünőbb műveltség e' szép körébe, és egyesülten szépíti művelt társalgással életét. Ez egyesület könyvtára már is igen számos, főleg, ha tekintetbe vétetik, hogy még csak 3 év óta létezik".⁷

Széchenyi örömmel regisztrálja a kaszinók számának gyarapodását, hálásan nyugtázza az Erdélyből érkező beszámolókat, a szervezők állhatatos buzgalmát, de figyelmezteti őket, hogy a nemzeti kultúra terjesztésében ne túrják meg az erőszakosságot. A nagyenyedi kaszinóhoz 1834. augusztus 10-én kelt levelében az elismerés és a féltő aggodás hangja egyaránt megszólal: „Hogy a' Pesti Casino útján rokon hazánkban több Casinok indultak meg, azon, nem mondhatom, mennyire örvendek. Örvendeni is fogok a' léleki kifejlődésnek illy intézetein mindig, míg azokban csínosodás, nemzetiségünk erőtetés [!] nélküli terjesztése, műveltebb szokások 's szebb divatok fognak uralkodni. — De én leszek viszont legelső a' Mindenható előtt azok elpusztulásáért esedezni, ha azok valaha a mindent eldisztelenítő betyárságnak és sötét czimboraságnak fészkeivé aljasodhatnának le.”⁸

Erdélyt dicséri, és józan „állhatatosságot” tanácsol itteni híveinek abban a levélben, melyet 1835; augusztus 22-én írt Teleki Domokosnak, a marosvásárhelyi kaszinó igazgatójának. Megköszöni, hogy a vásárhelyiek kaszinójuk tiszteleti tagjává választották, majd így folytatja: „Erdély tartá fenn eddig nemzetiségünk szellemét leginkább; Erdély Hölgye nem szégyenlette Magyar létét; Erdély fejté ki szebb társalkodás kellemei által eredetünk sajátságait; és annyi visszaemlékezetek varázsolnak minden hű Magyarat, ki korszak lenni nem tud, Erdély mult történetibe, hogy minden megtiszteltetés, melly onnan jó és Magyarat illet, kedvesnél csak kedvesebb lehet!”⁹

Az Erdélyből Széchenyinek címzett levelek kérést és felajánlást egyaránt tartalmaznak. A Székelyudvarhelyi Református Kollégium például arra kéri, hogy könyvtárát ajándékozza meg műveinek egy-egy példányával¹⁰, a nagyenyedi kaszinó viszont „a' magyar academia alaptökeje nevelésére Széchenyi István másodelnök úrhoz, mint azon egyesület tiszteleti tagjához, száz váltó forintokat küldött” azzal a kéréssel, hogy azt továbbítsa a „társaság tőkéinek gyarapítására”. Köszönő levelében Széchenyi 1837. július 17-én az adományban megtestesülő morális erőt magasztalja: „nem eléggé ismételtető igazság az, hogy csak úgy tarthat számot nemzetünk a valaha felderülhető dicsőség fénypontjára, ha minden tagja, kicsiny vagy nagy, tehetsége szerint járul a' Haza' szent oltárához, és járul tettel, sikeres tettel, mert egyedül tett ad lelket a szónak, sikertelen erőpazárlás pedig rosszabb, mint nemlét.”¹¹

A kolozsvári kaszinó és a többi új erdélyi egyesület körül oly sokat buzgólkodó Bölöni Farkas Sándor nemcsak „szervezéstudományt” tanult Széchenyitől, hanem irodalmi műformát is. Belegabalyodva a romantika zseni-elméletébe, hosszú időn át a

⁷ Erdélyi Híradó (a továbbiakban: EH) 1840. július 28.

⁸ A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára: Széchenyi-gyűjtemény (a továbbiakban: SzGy) K 210/1. *Széchenyi István leveleinek másolati könyve. 1828—1835.* 86. — A levelet a kaszinó következő közgyűlésén, 1835. február 13-án felolvasták: a tagok „mély csennel 's figyelemmel hallgatták a' tárgyára 's tartalmára nézve egyaránt nagy becsű levél minden szavait”, megéljeneztek íróját, a kaszinó „első tiszteletbeli tagját s díszesítő fényét”. EH 1835. február 24.

⁹ SzGy. K 210/1. 145.

¹⁰ Széchenyi 1839. március 12-én közli a Székelyudvarhelyi Református Kollégiummal, hogy teljesíti a kérést és küldi a kért könyveket. SzGy. K 200/2.

¹¹ SzGy. K 197/38. Vö. EH. 1837. július 15.

tehetségével semmiképpen sem konvergáló költői műfajokban próbálja Schillert vagy még inkább Kazinczyt követni, míg végre Széchenyi értekező prózájában megtalálja azt a felszabadító példát, mely élményeihez igazítva segítségére lesz abban, hogy formába öntse remek útirajzát és naplóját. Olyan könyvet ír, melyet Széchenyi „legkedvesebb kincsei közé számlál”¹².

Bölöni Farkas kezdeményezése nyomán a kolozsvári kaszinó köréből nő ki a Vasárnapi Újság című népszerű lap is, mely 1834 és 1848 között, Brassai Sámuel szerkesztésében sokat tesz a kiművelt emberfők számának gyarapítása érdekében, s ezenközben hűségesen terjeszti olvasói körében Széchenyi eszméit.

Nem véletlen, hogy ahol Erdélyben élénk kaszinói élet bontakozott ki, ott a törvényhatósági gyűlések szónokai is egyre gyakrabban veszik szájukra a Széchenyi megfogalmazta reformeszméket, és gondolataira mindmegannyi sarkigazságra hivatkoznak. A városi és vármegyei közgyűléseken egymás után hangzanak el arra vonatkozó javaslatok, hogy valamilyen formában adják nyilvános jelét hálájuknak és Széchenyihez való ragaszkodásuknak. A városok polgárjoggal tisztelik meg, a vármegyék táblabírájuknak választják, másutt életnagyságú képe megfestését határozzák el — így Bihar megyében —, utóbbihoz Széchenyi úgy járul hozzá, ha a kép megfestését Barabás Miklósrá bízják.¹³

A sokféle kitüntetés között a legszemélyesebbnek Alsó-Fejér vármegye ötlete bizonyult: ők „a’ derék hazafi grófot” aranytollal „határozták megtisztelni”. Az átadás — olvashatta a kor újságelőfizetője — „szerény, kisdéd, de annál őszintébb jelentésű innepséggel történt meg august. 24ikén a’ nemes gróf ur szállásán Pesten”.¹⁴ Gyulafehérvári Farkas Sándor¹⁵ és Horváth Ferenc két erdélyi ifjú kíséretében adta át a megye ajándékát. A bensőséges családi ünnepélyen Farkas Sándor felköszöntő beszédében — többek között — elmondta, hogy a Széchenyi gyújtotta fáklyának a fénye az ő szűkebb hazájába is beszüremkedett. A beszédből kitetszően a derék nagyenyedi követek ellenzéki megbízóiktól azt is feladatul kapták, hogy Széchenyit a perbe fogott Wesselényi Miklós melletti kiállásra ösztönözzék.¹⁶

Széchenyi Pozsonyból 1835. november 9-én keltezett, terjedelmes levélben köszöni meg a tollat és az üdvözlő szavakat, anélkül hogy Wesselényi nevét említene, de mindenképpen az ellene indított hajszára utalva, azzal biztatja „a szomorú állapotban” élő erdélyieket, hogy a „Szent Igazság” előbb-utóbb diadalmaskodik. No de idézzük kissé részletesebben a nagyenyediekhez szóló intelmeket: „A’ Magyarnek semmi időben sem volt nagyobb vagy legalább károsb ellensége mint önmaga. ’S ezen boldogtalan öngyilkolási szellem, mely évrájk minden lapjait diszteleníti, sehol egyebütt, mint Nemzetünk tenger-hiuságában ’s korlátot nem ismerő kevélységében vette eredetét. Mindenki mindenben első ’s vezető vágyott lenni, igaz szó sérté, hízelgés könnyen bilincselé; — mibül mind azon határtalan rossz áradott szegény hazánkra szünetlen, mit a’ megbántott hiuság, bosszut-szomjazó agyarkodás ’s rokon vér utáni esengésnek poklai az emberi nem lealacsonyítására, megsemmisítésére csak forralhatnak.

¹² Bölöni Farkashoz intézett, 1834. szeptember 10-én Orsován kelt levelét 1. *Gróf Széchenyi István levelei* I. Szerk. Majláth Béla. Bp. 1889. 498-499.

¹³ Széchenyi István levele Bihar vármegye Rendjeihez. EH 1836. május 7.

¹⁴ EH. 1835. október 3.

¹⁵ Jeles történeti munkák szerzőinél is előfordul, hogy Gyulafehérvári Farkas Sándort, a nagyenyedi kaszinó alapítóját összetévesztik Bölöni Farkas Sándorral, az észak-amerikai utazóval. E felcserélés oka éppen az, hogy mindketten hű emberei voltak Széchenyinek, aki őket emlegetve, nem minden esetben tünteti fel előnevüket. Vö. *Erdély története* III. Szerk. Szász Zoltán. Bp. 1986. 1268.

¹⁶ Paszlavszky Sándor: *Gr. Széchenyi István aranytolla*. Hazánk. Történelmi Közlöny X(1888). 78—79.

Vegyük például a ' Multat, 's tanuljuk meg elvégre az Önmegtagadást, a polgári erények e' legnagyobbikát; 's Hazánk boldogabb sorsa biztos. Mert önmegtagadás türelmet szül, nagyobb tulajdonoknak irigyül utat nem zár, 's örömit a' közjóban, közszerencsében, 's nem személyt-érintő diczéletben 's jutalomban leli. 'S mi legfőbb pánczélul szolgál a' nemzetiség mind azon megtámadásai ellen, millyeket a' Világ nemzet-nélküli selejtesei minden időben 's szünet nélkül koholtak az emberiség lelkes része ellen."¹⁷

Széchenyi műveiről Erdélyben az első komoly, részletes cikket (neve feltüntetése nélkül) Brassai Sámuel írta. Nevét a W betű mögé rejtő szemleíró azzal kezdi — különben magának is első, nyomtatásban megjelent — polémikus hangvételű cikkét, hogy a *Hitel* és a *Világ* megjelenése után „méltatlanul gáncsoskodók” léptek a színre. A bírálók súlyos hibájául rója fel vakságukat: nem veszik észre, hogy Széchenyi két könyvével egy új tudomány jelent meg a magyar művelődési életben: „A' »Hitel« 's »Világ« azon csak kevés tizedek előtt szinte ujonnan teremtett tudomány némely ágait világítják, melynek politica oeconomia a' neve, 's mivel benne semmit sem találhatni a' mi ezen tudomány Quesnaytól Ricardoig közönségesen elesmert legjózanabb elveivel ne egyeznék, sőt ezen elveknek Magyarországra alkalmaztatása is éles szemet 's gyakorlott ítélőképességet láttat, méltán következtetjük, hogy Széchenyit e' tárgyban Mesternek kell esmernünk.” A cikk írója kellő gúnnyal állapítja meg, hogy Széchenyi és bírálói között nagyságrendbeli különbség van: „Valóban bosszankodás — felhevült bosszankodás fog-el, ha megtekintem ezek a' sas hátán felemelkedett ökörszemek miként akarják leczkézni mestereket, 's egyfelől nagy alázatossággal 's complimentekkel melléje lépven, másfelől miként próbálnak lehúzni róla minden írói érdemet.” S miután a bírálók mondvacsinált gáncsait visszautasítja, Brassai így összegzi mondandóját: „bérekesztésül kimondom saját ítéletemet, hogy Gróf Szécseny [!] Istvánt egy tárgyhöz jól értő, méj béléttással bíró, szellemi eredeti írónak tartom...”¹⁸

Lassan Erdélyben is hírértéke lesz mindennek, ami Széchenyi körül történik. Megírják, hogy állóhidat szándékszik építeni Buda és Pest között¹⁹, Londonban hatalmas pénzért „gőzerőműveket 's más nemű műszereket vásárolt össze” a hajózás „könnyítése és bátorságossá tétele” érdekében²⁰, a Dunán és a Tiszán tett hajóútjaival új irányt kíván szabni a folyamhajózásnak.²¹ De az erdélyi újságokban helyet kap az ittenieknek az a reménye is, hogy fertelmesen rossz útjaik javítására, illetőleg újaknak az építésére támogatást kaphatnak tőle.²² A vasút dolgában szintén belé vetik bizodalumukat. 1848-ban akadnak Kolozsváron olyan választópolgárok, akik azért javasolják Széchenyit országgyűlési képviselőnek, „mivel Kolozsvárnak vas-útpályára van szüksége 's ennek kivihetése leginkább a' tisztelt gróf úrtól függ”. Brassai Sámuel lapja, a Vasárnapi Újság ízléstelennek tartja a fenti indoklást, mert az azt feltételezi, hogy Széchenyit le lehet kötelezni egy képviselői mandátummal, hogy „előleges felpénzeléssel lehet kivívni” nála valamilyen ügy sikerét.²³

¹⁷ SzGy.K 210/1. 177.

¹⁸ W: *Gróf Széchenyi [!] István és Bírálói*. Nemzeti Társalkodó 1832. Első félesztendő 273—282, 289—295 és 305—319. Vö. Mikó Imre: *Az utolsó erdélyi polihistor*. Buk. 1971. 189—190.

¹⁹ EH. 1833. június 25.

²⁰ EH. 1834. május 6.

²¹ EH. 1833. szeptember 24., 1834. december 13., 1836. november 19.

²² Pálffy János: *Viszhang [!]*. EH. 1842. május 10.

²³ „Több kolozsvári választók” aláírással megjelent nyilatkozat. Vasárnapi Újság 1848. június 19.

Széchenyi politikai vitáinak híre természetesen Erdélybe is eljutott. A magyar művelődési életben már korábban is voltak késhegyre menő polémiák — gondoljunk csak a hitvitákra vagy a nyelvújítás körüli tolcsatákra —, de a vitáknak széles körű olvasóközönsége csak a Széchenyi—Dessewffy, majd a Széchenyi—Kossuth szellemi párviadal nyomán támadt. Újságcikkek, levélbeli reagálások bizonyítják, hogy az erdélyi tollforgatóknak az a liberális csoportja, mely az Erdélyi Híradó körül tömörült, a *Hitel* megjelenése után támadt vitában egyértelműen annak szerzője mellett foglalt állást, a Kossuthal viaskodó Széchenyivel azonban már nem ért mindenben egyet. Wesselényi különösen sokat tesz annak érdekében, hogy az erdélyi publicisztika Kossuth mögé sorakozzék fel.²⁴

Mindjárt *A Kelet népe* megjelenése után Katona Miklós — kvietált katonatiszt, Wesselényi Miklós híve — arról írt, hogy a könyv nem tudta kikezdeni Kossuth Lajos növekvő népszerűségét: „A’ sokszor emlegetett, aggodalommal várt »Kelet népe« megjelenék, ’s minden, ki ösmerve szerzője nagy nevét, gyanítva a’ hon legkedveltebb hírlapja jeles szerkesztője elleni czélzatát, olly részvétellel ragadta el, hogy első kiadása, mint értésemre esett, mielőtt a’ távolabb megyeiek megkaphaták, már el volt kelve... De sokaknak, szerfelett sokaknak nem tetszhetett, hol Kossuth Lajosra alkalmaztatja okoskodásait; hol a’ revolutio syllogizmusát emlegeti; hol Kossuth módját Mirabeau, Danton, Robespierrehez, ’a több másokéhoz hasonlíja.” A Széchenyivel egyet nem értők számosan vannak, s nyilvánosan is bizonyosságát adják, hogy a megtámadt Kossuth pártján állanak. „Ezek közül egy számos csoport — folytatja írását Katona Miklós — június 27kén Kossuth Lajost számtalan égő szövétnék fényénél éjzenével tisztieit meg bizonyítékul: mennyire vonta el e’ röpirat tőle a’ közkedvességet.”²⁵

Az Erdélyi Híradó többször is visszatér a vitára. Kossuth mellé állva is hangsúlyozza Széchenyi „polgári erényeit”, és leszögezi: „meg vagyunk győződve arról, hogy páratlan hazafi-érdemeinek súlyát ha a’ *Kelet Népe* nem könyíté is a’ mérlegben, de terhelni sem fogja egykor a’ történezet bírói széke előtt”.²⁶

A hosszan tartó vitában egy X aláírási cikk szerzője ugyancsak Kossuthnak ad igazat, és helyteleníti Széchenyi harcmódorát. E vita már nem elveket tisztáz, hanem ártalmára van a közügynek — olvassuk a cikkben, mely így folytatódik: „Annyi igaz, hogy ha van tusa, melly méltán követelheti, hogy vége bevárassék, mielőtt a’ dolog érdemében bírálólág szólunk, a’ Széchenyi—Kossuth pör az... A’ nemes gróf elbizakodva kissé a’ varázs-erőben, mellyet a’ magyar szívére olly rég gyakorol, hamis játékot üz e’ hatalommal...”²⁷

A világelemben okos kompromisszumokra törekvő Méhes Sámuelnek azonban arra is van gondja, hogy lapja ne kötelezze el magát egyoldalúan a pesti sajtóban folyó vitában, ezért a Kossuthot támogató cikkek mellett gyakran közöl olyan írásokat is, melyekből kitűnik változatlan tisztelete Széchenyi iránt. Így *Hírlapvilág* rovatában elismeréssel emlékezik meg Széchenyinek a Jelenkor 1845/36. számában napvilágot látott *Általános nézetek* c. cikkéről, melyben arról ír, hogy nem lehet örökösen csak a bajokat emlegetni, a hibákat ostorozni; alkalmat kell találni az eredmények számbavételére is. A cikkíró örvend, hogy az Erdélyi Híradó és Széchenyi egy véleményen van: „Mi eddig sem tartozánk azok sorába, kik untalan jajveszékelnék a’ haza hanyatlásán, ’s most annyival

²⁴ Trócsányi Zsolt: i.m. 118—121, 474—484.

²⁵ Katona Miklós: „A’ kelet népe „ miatti mozgalmak. EH. 1841. augusztus 13.

²⁶ EH. 1842. január 14.

²⁷ X: *Testvérhoni viszályok*. EH. 1843. február 21.

örömebb osztozunk a' t. szerző e' nézetében, mivel épen csekély magunk, e' rovat alatt mondtuk volt egykor, a' Gróf egy, egészen más hangulatú cikkére, miként a' szunyadó erőket tevékenységre ébreszteni, talán czélszerűbb eszköz olykor a' siker fölmutatása is, mint mindig csak a' hátramaradás, nemzeti inség kiáltó színekkeli rajzolása.”²⁸

A vitázó felek közötti kiegyenlítődéskeresése, a közös ügyet mindenképp fölé helyező magatartás sugallta azokat a sorokat is, melyek a *Kolozsvári napló* rovatban beszámoltak Deák Ferenc és Vörösmarty Mihály erdélyi útjáról. A köztisztviselőnek örvendő államférfi és a költő Zsibórol érkezett Kolozsvárra. Zsibóra „egy hona fölött már csak lelki szemeivel virrasztó derék hazánkfia 's barátuk látogatására mentek volt”. Minden újságolvasó tudta, hogy a fogságban megvakult Wesselényi Miklósnak szólt a látogatás. Kolozsvár közönsége kitörő lelkesedéssel fogadta a vendégeket; Kemény Sámuel „barátságos estebédre” hívta meg őket, s miközben a pesti hírlapokban kemény csata dúlt a közéleti férfiak között, a kolozsvári vacsorán „vidám poharakat” ürítettek Deák Ferenc, Vörösmarty Mihály, Teleki József, Széchenyi István és Kossuth Lajos egészségére.²⁹ Némi bizonyossága ez annak, hogy Kolozsvár tud — vagy legalábbis volt idő, amikor tudott — eszméket, érdekeket egyeztetni.

Abban a hírlapi vitában, amelyet az 1841-ben megjelent A Kelet népe és az 1842-ben elhangzott Akadémiai beszéd váltott ki, központi helye volt a nemzeti-nemzetiségi kérdésnek; Széchenyi mindkét helyen félreérthetetlenül elutasította az agresszív nacionalizmust, és mindenkire kiterjedő nyelvi kíméletet sürgetett. Természetes, hogy a vitának erre a mozzanatára felfigyelt az erdélyi szász és román sajtó is.

Erdély nem magyar értelmiségi férfiai között kétségtelenül George Barițra gyakorolta Széchenyi a legmélyebb hatást. Főművében, a *Părți alese din istoria Transilvaniei c.* könyvében ismerteti Széchenyi életrajzát, szól külföldi utazásairól, és reformterveit felsorakoztatva különösen kiemeli, hogy olyan törvények alkotását sürgette, melyek az élet minden területén meghozzák a közboldogságot.³⁰ Egyik legjobb ismerője egyenesen szemére hányja Barițnak, hogy „túlzó apológiával veszi számba Széchenyi társadalom-politikai, gazdasági, művelődési eszméit és haladó kezdeményezéseit, amikor bizonyoságot tesz arról, hogy ifjúkorában az ő írásainak a hatása alá került”.³¹

Barit újságjait (kettő is volt) lapozgatva megbizonyosodhatunk, hogy Széchenyi neve minduntalan felbukkan a hasábokon, hol a hírekben, hol azokban a cikkekben, melyek hivatkoznak reá, illetőleg idéznek tőle, de az is előfordul, hogy terjedelmesebb Széchenyi-szövegek román fordítását teszi közzé a szerkesztő. A Foaie pentru minte, inimă și literatură 1841 őszén *Széchenyi István gróf úr politikai hitvallása* címmel szemelvényeket közöl A Kelet népéből.

A közzétett Széchenyi-szöveghez lapalji jegyzetben Bariț kétszer is magyarázatot fűz. Először annál a mondatnál, ahol azt írja Széchenyi: „a rám vett adónak mire fordítását nem kívánom ellenőrizni *mindaddig, míg a polgár és pór illyesbül ki van szorítva*” (Sz. I. kiemelése), Bariț csillag alatt megjegyzi: „Íme, hogy beszél Magyarország legtöbbször becsült főura! S mi több! Ez utóbbi könyvét már senki sem égeti el. Szerk.” És majd Széchenyinek ennél a mondatánál: „...szűnjék meg végkép azon botránkozató különbség, melly szerint éppen az legyeztetik egyben, mi irgalmatlanul sújtatik másban: de józan

²⁸ EH. 1845. május 13.

²⁹ EH. 1845. május 20.

³⁰ George Bariț: *Părți alese din istoria Transilvaniei* I. Sibiu 1889. 564—574.

³¹ George Em. Marica: *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni din secolul al XIX-lea* II. Cluj-Napoca 1978. 312.

irányba hozassék más részről azon puhaszívú ábrándozás is, mintha ki lehetne küszöbölni közülünk minden állati büntetést, márul holnapra, és mielőtt köznevelés kiemelné legalább a' nagyobb részt az állati tengés köreibül" — Bariţ ismét csillagot tesz és a lap alján ezt írja: „Halljátok, halljátok! „³²

Bariţ éveken keresztül figyelemmel kísérte a Széchenyi és Kossuth között támadt hírlapi vitát is. Amikor erről a *Gazeta de Transilvania* 1843-as évfolyamának első számában ismertetést ír, arról is szól, hogy a román olvasóknak föltétlenül szükségük van kitekintésre, arra, hogy lássák: mi történik körülöttük. „Nehéz időkben élünk, véreim — írja —; a' körülmények nagyon szorosan parancsolják, mikép házunk álmatlan éberségeli őrzése mellett vessünk egy komoly pillanatot a' szomszédokra is mindenfelé.”³³

Bariţ a forradalom és szabadságharc bukását követő időkben is elismerően nyilatkozik Széchenyiről, és halálakor életműve egészének maradandóságát hangsúlyozza.³⁴

Széchenyi erdélyi megotthonosodásának egyik beszédes példája mutatkozik meg abban, ahogy évek teltevel ő Nagyenyedet értékeli.

A Széchenyi-naplót fordító költő, Jékely Zoltán (a nagyenyedi Bethlen Kollégium egykori tanárának, Áprily Lajosnak a fia) mélységes fájdalommal vette tudomásul, hogy 1821 nyarán Széchenyi úgy megy keresztül Nagyenyeden, az ő szülővárosán, hogy észre sem veszi a kollégiumot, annak tudós tanárait, a sok diákot, csak a város piszkos kaszárnyájáról s a benne zsörtölődő huszár őbesterről tesz említést.³⁵ Évek múltával, amikor Széchenyi az erdélyi kultúrát már jobban ismeri, e városban is többet lát, mint egy huszárezred szálláshelyét. 1840. december 10-én Szász Károlyhoz mint „igen tisztelt barátjához” intézett leveléből arról értesülünk, hogy az enyedi professzor sorsa éppen úgy foglalkoztatja, mint a diákok jövője. A „gyönyörű ifjak, teli isteni szikrával” — írja — egy felállítandó műegyetemen képezhetnék magukat „jó gazdává, erőművésszé, gyárossá”, s örülne, ha ezt a tervezett intézetet Szász Károlyra bízhatná.³⁶

Szász Károlyból ugyan nem lett tanár az óhajtott „központi polytechnikumban,” de kettőjük szívélyes viszonya a későbbiekben is fennmaradt. 1848 nyarán, amikor Erdély súlyos, megoldatlan kérdései láttán többen Széchenyi személyes megjelenésétől várnak megoldást, Szász Károly is levélben fordul hozzá. Ebben elpanaszolja Erdély „naponként aggasztóbb” állapotát, és a „pusztító vész” elhárításának egyetlen módját abban látja, hogy István nádor és Széchenyi együtt tegyen legalább egy hétnapos körutat Erdélyben, felkeresve feltétlenül Kolozsvárt, Nagyszebeni és a Székelyföldet. Egy ilyen körút „egy egész armadának megjelenésénél üdvösebb, a' merénylőket visszarettentő, az ingerülteket lecsillapító, a' tétlenekeket munkásságba hozó” lenne.³⁷

Ezekben a baljóslatú napokban érdekes módon, több irányból is Széchenyi felé irányul az erdélyiek bizalma. Wesselényi Miklós 1848. július 12-én Bethlen Jánossal közös felterjesztésben fordul a magyar miniszterelnökhöz; ebben azt javasolják, hogy a kamarilla és bürokrácia veszélyes intrikáinak megakadályozására Széchenyi személyében

³² *Credeul politicesc a dommului graf Stefan Seceni*. Foaie pentru minte, inimă și literatură 1841. október 5. Vö. Kovács József—Kovács Ferenc: *Két évszázad kortársa George Bariţiu*. Kolozsvár-Napoca 1984. 56—58.

³³ *Gazeta de Transilvania* 1843. január 4. — A cikk magyar fordítása EH. 1843. január 31.

³⁴ *Gazeta de Transilvania* 1858. szeptember 18. és 25. — *Memoria contelui Stefan Sechenyi*. Uo. 1860. április 14.

³⁵ Jékely Zoltán: *Tűnődések és észrevételek Széchenyi naplójának fordítása közben*. = *A Bárány Vére*. Bp. 1981. 142—153.

³⁶ A Szász Károlyhoz intézett, Pesten, 1840. december 14-én kelt levelet l. Benkő Samu: *Őrszavak*. Buk. 1984. 236—238.

³⁷ Szász Károly Kolozsvárról, 1848. június 16-án keltezett levele: SzGy. K. 208/140.

küldjenek királyi biztost Erdélybe.³⁸ Négy nap múlva magát Széchenyit unszolja Wesselényi, hogy neveztesse ki magát Erdély királyi biztosává és sürgősen utazzék Kolozsvárra.³⁹

Széchenyi erdélyi tekintélyének súlyát jelzi, hogy az említett magyar közéleti férfiak próbálkozásaival egy időben a nagyszebeni ortodox püspök, a balázsfalvi nemzeti gyűlésen a Román Nemzeti Komité társelnökévé választott Andrei Şaguna többször is arra kéri a magyar közlekedésügyi minisztert, hogy vállalja el a királyi biztosságot, siessen Erdélybe, már csak azért is, mert „egy ember sem olyan népszerű Erdélyben”, mint ő. „Nos igen — válaszolta naplója szerint Şagunának a gróf —, ha megyek, önnek kell a vezetőmnek lennie.”⁴⁰ Két nap múlva visszatérve az ügyre ezt jegyzi fel: „Hajlandó vagyok Erdélybe menni, de csak Şagunával.”⁴¹

A hívó, már-már könyörgő levelek és szóbeli biztatások végül is hiábavalóaknak bizonyulnak: Széchenyi nem szánja el magát az erdélyi útra. De naplóbeli feljegyzései szerint egyelőre még figyel arra, hogy mi történik Erdélyben. Az elhatalmasadó idegbetegsége első jelei s a mardosó önvád kóros fellépései is némileg Erdély felé utalnak. A kolozsvári Méhes Sámuel idézve, 1848. július 17-én ezt veti oda naplójában: „Méhes dicsér a *Hitelemért*. »Ha ez nem iratik, mindez nem történik!« — Én — miközben ő átdöfi a lelketem: »Tán jobb lett volna azt soha nem írni!«”⁴²

Miniszterként naponta sok erdélyivel találkozik. A minisztertanács ülésain rendszeresen jelen van a belügyi államtitkár, Kemény Dénes is, a sokat próbált erdélyi ellenzéki politikus, aki maga is bőven merített Széchenyi műveiből, azokat továbbfejlesztve és az erdélyi viszonyokra alkalmazva írta meg *Érdekegység* című munkáját az alkotmányosság korszerű ismérveiről, a legsürgősebb reformokról, köztük az örökváltságról és a közteherviselésről. Erdélyben nem tudott megbirkózni a cenzúra „nyügével” és „szeszélyével”; végül is megpróbálta könyve kinyomtatását Magyarországon engedélyeztetni, s ehhez kért levélben segítséget Széchenyitől.⁴³

A független magyar kormány ülésain Kemény Dénes ritkán szólalt meg, de élénken figyelt, és benyomásairól feljegyzéseket készített. Ezekben megállapította, hogy „az egész minisztérium csupa bölcs és jeles státusférfiakból áll, hanem praktikus embert csak kettőt ismerek köztük. Az egyik Széchenyi, a másik Deák”. Majd így folytatja: „Széchenyi egészen csodálatos állást foglalt el a minisztériumban. Képzeld magadnak egy kapitányt, a kit schwadronjával kiküldenek egy «verloener» Postra. — A kapitány tudja, hogy nincs menekvés, de a legénységnek jó arczot mutat, s úgy tesz, mintha minden rendben volna.”⁴⁴

Mendemondák és szakszerű vizsgálódások jócskán emésztették a tintát Széchenyi önsorvasztó képzelgésai, egyre súlyosodó betegsége titkainak feszegetése körül. A kóros idegrendszeri elváltozásnak döbbenetes bizonyítéka van: Széchenyi írásképe 1848 nyarának végén radikálisan megváltozott; a betegség kíméletlenül elrontotta íráskészségét. Éppen e jelenséghez kapcsolódva izgalmas párhuzamként merült fel bennem a félelmetesen

³⁸ Trócsányi Zsolt: i.m. 541.

³⁹ Spira György: *1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a*. Bp. 1964. 237.

⁴⁰ *Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka* I. Szerk. Károlyi Árpád. Bp. 1921. 339.

⁴¹ Uo. 341.

⁴² Uo. 353—354.

⁴³ Kemény Dénes 1847. június 25-én Nagyenyedről keletkezett levele: SzGy. K 205/113.

⁴⁴ Ifj. gróf Bethlen Miklós: *Múlt és jelen*. Régi levelek és divatos erkölcsök. Bp. É.n. 23—25.

hasonló írású Bolyai János sorsa s a Széchenyi—Bolyai viszony közelebbi vizsgálatának gondolata.⁴⁵

Közvetlen kapcsolat kettőjük között nem volt, de Széchenyi mint akadémiai elnök bizonyára hallott tagságáról, Bolyai Farkasról. Irományai között én csak egyetlen helyen láttam leírva a marosvásárhelyi matematikus nevét, mégpedig abban az elég gyakran idézett levélben, melyet 1850. szeptember 7-én a döblingi szanatóriumból küldött Tasner Antalnak, és amely így kezdődik: „Ma indulok pokolba! — Én vagyok azon ármány fia, ki bűneim súlya miatt már 1811-ben elkárhozva, mint ördög szolgálja betű szerint eladtam a magyart a rossz Istenének.” A dúlt elme ebben a levélben németre váltva a szót, számba veszi a magyar közélet és magyar művelődés korabeli szereplőit, és köztük említi a tudósokat is: „Bolyai [!], Stoffer, Kovács Lai, Helmeczy, Döbrentey, Vásárhelyi... wo sind solche Leute in der Welt.”⁴⁶

A Bolyai-kéziratokban az apánál és a fiúnál egyaránt többször felbukkan Széchenyi neve. Egy levélben Bolyai Farkas arra hívja fel fia figyelmét, hogy Széchenyinek nagy művelődési tervei vannak, és valóra váltásuk érdekében pénzt szerez kölcsön az országnak. Nyilván az *Adó* és *Két garas* című műben foglaltak jutottak a tudós tanár füléhez.⁴⁷ Bolyai János kézírataiból azt a részt emelném ki, ahol Széchenyire hivatkozva bírálja II. József reformjait. A Sziszüphosz módjára maga előtt évtizedeken át gondolatsziklákát görgető Bolyai János többször szembenéz a világboldogító szándékok balsikerével, és ennek okát „valamennyi eddig Világ-reformátor” „hebehurgyaságában” fedezi fel. Azt veti szemükre, hogy elmulasztották a „vetés előtti illő szántást”. Így kerül szőnyegre II. József reformjainak kudarca: „...mint már, úgy tetszik, a derék Széchenyi István is megjegyzette”, a legnagyobb hibát a császár azzal követte el, hogy „ön-fejüleg, meg-kérdezésünk, a tanácskozási részvételünk nélkül, tehát erőszakosan akart boldogítani”.⁴⁸

További Széchenyire utaló idézetek felsorakoztatása helyett célszerűbbnek tartom annak a kiemelését, hogy Bolyai János és Széchenyi István gondolkodása mechanizmusában markáns rokon vonások fedezhetők fel. Mind a ketten a matematikában látták azt a tudományt, mely módszertani kiindulópontja kell hogy legyen a szabatos fogalomalkotásnak. Széchenyi is éppen úgy a „mathesis szigor”-nak a híve, mint Bolyai János. A *Stadium*ból idézett alábbi mondatát akár az erdélyi matematikus is írhatta volna: „A' hideg számolás, mert csak az vezet a' mathesisnek isteni útján a' valóhoz, legyen egyedüli kalauzunk.”⁴⁹ A matematikai szemléletmódnak érdekes példáját idézhetjük a *Hitel*ből is. Abban a gondolatmenetben, ahol Széchenyi arra a kérdésre válaszol, hogy „mit kell tenni 's min kell kezdem”, mindjárt az elején ezt a figyelemre méltó megjegyzést teszi: „alap nélkül tartósan nem állhat semmi 's kizárólag csak azon tárgyat bírhatjuk igazi sikerre, mellyet természetes vagy matematikai renddel — a' mi nálam egy — kezdünk 's folytatunk”.⁵⁰ Láthatóan a természetes rend Széchenyi gondolkodási rendszerében azonos a matematikai renddel!

A kor központi kérdése a nyelv, a XIX. század első felében nincs jelentős magyar író és tudós, aki el ne töprengene a nemzeti nyelv jelenén — jövőjén. Széchenyinél és Bolyai

⁴⁵ Vö. Benkő Samu: *Széchenyi közjóra való törekedései. = Őrszavak.* Buk. 1984. 218—221.

⁴⁶ *Gróf Széchenyi István levelei* III. Szerk. Majláth Béla. Bp. 1891. 630—636.

⁴⁷ Nagy Ferenc: *Széchenyi és Bolyai.* Rubicon 1991. 5. sz. 17.

⁴⁸ Bolyai János kézíratai a marosvásárhelyi Teleki—Bolyai Könyvtárban, 638.

⁴⁹ Széchenyi István: *Stadium.* Lipcse 1833. 42.

⁵⁰ Széchenyi István: *Hitel.* Pest 1830. 153.

Jánosnál az a közös ezekben a töprengésekben, hogy mindketten ismételtlen a nyelv és a matematika összefüggéseit firtatják. A pontos és félreérthetetlen információ-rögzítés izgatta mindkettőjüket, az, hogy például a mondat annyira egyértelmű legyen, mint mondjuk az egyenlet. Széchenyi 1826-ban ezeket jegyzi fel: „A nyelvnek tökéletlenségéből fakad a legtöbb baj és a legnagyobb időpazarlás a világon. — Nincs olyan szó, mely más szavakkal összetéve vagy akár magában is, jelentését ne változtatná. Innen minden per, homályos törvények etc. — Érzem, fel fognak még találni valami módot számokkal írni úgy, hogy amit leírtak, örökre és minden fogalomra matematikailag mindig azonos marad.”⁵¹ A matematikai szabatoságú nyelv igénye — melynek megteremtése sürgős nemzeti feladat — felbukkan az 1842-es akadémiai beszédben is. Egybegyűlt tudóstársaihoz így szól Széchenyi: „...egyedül csak előleges, szorosan meghatározott definitiók következtében lehet nagyobb szövevényü fejtegetések- és vitatkozásokban, aránylag könnyen vagy csak általjában is, célhoz jutni, ti. az igazságot teljes világba helyezni, 's ekkép rábeszélni 's győzni. Mi okbul nemcsak látszólag, de valósággal sem lehet nemzetnek sürgetőbb és komolyabb tenni-valója, mint nyelvét lehetőleg közel vinni a' szoros tudományok szabatosságához; mert csak olly nyelvvel, melly ehhez leginkább közelít, lehet aránylag legtöbbet legszaporábban saját érdeke körül felvilágosítani ...”⁵²

Senki előtt nem volt titok Erdélyben, hogy már a reformkorban kezdeményezett, majd 1859-ben megalakult és munkásságát nagy lendülettel elkezdő Erdélyi Múzeum-Egyesület létrejöttében is elhatározó szerepe volt Széchenyi „aluszékonyokat felrázó” művelődésserkentő ösztönzésének. Szabó Sámuel naplójából értesülünk arról, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület első közgyűlése napján, az ünnepi lakomán az alapító tagok erről nem feledkeztek meg: éljenzéssel fogadták a bejelentést, hogy Széchenyi a kétségbeesésből származó nagy betegségéből „újra éledni kezd”, és azt kívánták neki, hogy „napról napra erősödjék, hogy élhessen soká”. A beszámoló szerint „Brassai Sámuel e megemlékezés táviratoztatását kívánja. (Megtörtént)”⁵³

Ha körülnézünk azok között az erdélyiek között, akik különös vonzalommal viseltettek Széchenyi iránt, szembetűnik, hogy milyen sok köztük a természettudományokban jártas, közgazdaságtanilag iskolázott, egyszóval a „szoros tudományok szabatosságával” gondolkodó egyén. Ezek közül most még kettőről: Kemény Zsigmondról és Teleki Domokosról ejtünk néhány szót.

A bécsi egyetem orvosi fakultásán anatómiát és patológiát hallgató Kemény Zsigmond könyvespolcán ott sorakoznak a közgazdaságtudomány legfrissebb nyugat-európai termékei, és első könyvét, a *Korteskedés és ellenszerei* című politikai esszéjét egyik kortársa „az álladalmat atomjáig boncoló munkának” nevezte.⁵⁴ Nem véletlen, hogy a könyvet olvasva Széchenyi azonnal felismeri szerzőjében a maga emberét, és Tasner

⁵¹ Széchenyi István: *Napló*. Szerk. Oltványi Ambrus. Bp. 1978. 477. Jékely Zoltán szép fordítása mellett álljon itt az eredeti német szöveg is: „Aus der Unvollkommenheit der Sprachen entstehet das meiste Übel, und der grösste Zeit Verlust auf der Welt. — Es ist kein Wort, das in der Zusammensetzung mit andern Wörtern, oder auch genz allein — seinen Sinn nicht verändert — Daher — alle Processe — undeutliche Geetze ect. — Ich fühle dass man noch eine Art erfinden wird durch Nummern zu Schreiben — so dass das Geschriebene ewig und für alle Begriffe matematisch stets die selbe bleiben wird.” *Gróf Széchenyi István Naplói* III. Szerk. Viszota Gyula. Bp. 1932. 75.

⁵² Széchenyi—Kossuth idézett hírlapi vitája I. 160.

⁵³ Szabó Péter: *Az EME első ünnepi lakomája. = Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félszázados ünnepére. 1859—1909*. Szerk. Erdélyi Pál. Kvár 1909—1942. 89.

⁵⁴ Zeyk József: *Könyvismertetés*. EH. 1843. 613.

Antaltól nyomban érdeklődik is utána: „ugyan kicsoda, micsoda?”⁵⁵ Szemét ettől fogva rajta tartja, s 1846-ban meghívja, hogy kísérelje el tiszai szemleútjára⁵⁶; ekkor próbálja rávenni egy általa alapítandó új hírlap szerkesztésére.

Első találkozásukról Kemény így számol be Naplójában: „Ő kezem megszorította s kezei közül ki nem bocsátván monda: rég vágytam önnel megösmerkedni. Munkáját olvastam. Sokszor gondolkoztam: fölmaradhat-é fajunk? Van-é jövődjöje a magyarnak? S higgye el ön, hogy fajunk egykori fölvirágzása iránt kevés ok győzhetett volna inkább meg, mint az ön könyve, mint az, hogy nálunk most ilyszerű politikai írók támadhatnak. Találkozunk együtt többször, úgy is reméllem, rövid időn szorosabb viszony fog egymáshoz kötni.”⁵⁷ A szoros viszony azonban nem jött létre. Kemény Széchenyitől is, Kossuthtól is igyekszik bizonyos távolságot tartani, s a centralisták (Eötvös József, Csengery Antal) társaságában találja meg azt a szellemi miliőt, amely leginkább megegyezik a magában már kialakított társadalomfilozófiával.

A korszak egész atmoszférájára jellemző, hogy a császári titkosszolgálat fontosnak tartotta nyomon követni Széchenyi és Kemény találkozását, és megpróbált pontosan tájékozódni közös terveikről. Az 1846. június 27-én kelt rendőri jelentés szerint Kemény egyelőre nem fogadta el a felkínált szerkesztői állást, „csak megígérte, hogy cikkeket küld Széchenyinek annak megmutatására, milyen szellemben akarja vállalni a megbízást. Így lehet, hogy megegyeznek”.⁵⁸

A reformkori erdélyi publicisztikában tisztos rangot kivívó Teleki Domokos 1831-ben a pesti tudományegyetemen folytatott jogi tanulmányokat, s ott nemcsak műveivel, hanem magával Széchenyivel is személyesen megismerkedett. „Ezen két év alatt — írja jegyzeteiben tanulmányai idejéről — Magyarország legbecsületesebb államférfiainak társasága, kik közül Széchenyi, el merem mondani, pártfogására, szívességére, sőt bizalmára is méltatott, bizonyára a legdöntőbb hatással voltak egész életemre.”⁵⁹

Teleki ismerte a személyiség és a történelem között fennálló valódi összefüggéseket, s ezért nem Széchenyi fellépésével magyarázza a magyar reformkor kezdetét, hanem a XIX. század húszas és harmincas éveinek történelmi mozgásából vezeti le a Széchenyi-jelenséget. Nem félt használni a „fejlődés” fogalmát, sőt egyenesen azt állítja, hogy „a fejlődés gyakorolta magára Széchenyire is a legnagyobb hatást”. Megállapítja róla, hogy „világismerettel” s „hazája és nemzete jellemének és szükségeinek” számbavételével válogatta meg azokat az eszközöket, melyekkel a mozdulatlanságból kibillenő társadalomban célirányt szabott a közösségi érdekeket szolgáló egyéni cselekedeteknek.

Teleki Széchenyiben az író, a szónokot és a közéletben forgolódo közéleti embert egyaránt nagyra értékeli: „bátran elmondhatjuk, hogy Széchenyi remekül írt, de még remekebbül beszélt; s mi vala ennél még remekebb?... Nemde Széchenyi tette, Széchenyi művei...?”⁶⁰

A Széchenyi halálakor megnyilatkozó országos részvét bizonyítja, hogy Erdély mennyire magához ölelte a nagy férfiút, ahogy akkoriban mondták, „a nemes gróft”. A városok nagy templomait zsúfolásig töltötték meg a gyászistentiszteletekre összesereglett hívők, s ott a felekezetek legjobb szónokai méltatták az elhunyt érdemeit. Most nem azt

⁵⁵ *Gróf Széchenyi István levelei* III. Szerk. Majláth Béla. Bp. 1891. 244.

⁵⁶ 1846. május 6-án hívja meg Széchenyi Kovács Lajost és Kemény Zsigmondot. Uo. 397.

⁵⁷ *Kemény Zsigmond naplója*. Szerk. Benkő Samu. Buk. 1966. 151.

⁵⁸ Széchenyi—Kossuth idézett hírlapi vitája II. Bp. 1930. 1038—1039.

⁵⁹ Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái* XIII. Bp. 1909. 1399—1402.

⁶⁰ Teleki Domokos: *Emlébeszéd gróf Széchenyi István felett*. Kvár 1860. 4.

kívánom kiemelni, hogy ezeken a megemlékezésekben ott voltak az erdélyi közélet nagyjai — Mikó Imrétől Andrei Şagunaig —, hanem azt találom jellemzőnek, hogy az egyszerű emberek ebben az arisztokráciában a maguk fiát gyászolták meg. A hatalom nem rendelt el hivatalos gyászt, de például a kolozsvári Szent Mihály-templomban tartott rekvium idején — noha éppen hetivásár napja volt — „egyszerre minden bolt bezáratott, minden üzlet innepelt szomorú gyással, nagy és mély benyomású ünnepé tette a hétköznapot a hazafi fájdalom alapult önkéntes akarat! Egy ember gyászravatala körül égtek a mécsek, ki annyira százada felett állt, hogy szelleme előtt az egész nemzet leborul, s férfi és nő, aggastyán és fiatal Magurától a Tarkóig siratja és gyászolja őt gyászfényvel és nemzeti és hazafi bánattal”.⁶¹ S talán még ennél is meghatóbb Bartalus József református lelképásztor beszámolója, mely egy kis Belső-Szolnok megyei falu gyászünnepeiről tudósít: „Mi is Bálványosváralján háromféle hitű lelkészek halotti imát mondtunk a nagy férfi végtiszteletére; a görög egyesült hitű lelkész által magyar és román nyelven elszavalt emlékbeszéd által érezhetően volt fölterjesztve a tudatlanabb népelem előtt, hogy mit vesztett egy állam közösen, és üdvös boldogságára nézt, egy derék tag elhunytával!... Kevés ugyan a mit tehetünk társaskörünkben, de vallásosság s testvériség a főindok — ti. rokonkebellet simult helységünkben három rendszer s észletekben különböző felekezet s népelem egymáshoz.”⁶²

Rendre megemlékeznek Széchenyiről mindazok az intézmények, melyeknek tagjai, illetőleg vezetői úgy érzik, hogy tőle kapták a biztatást szervezkedésükhöz és munkálkodásukhoz. Különösen két testület, az Erdélyi Gazdasági Egyesület és az Erdélyi Múzeum-Egyesület vezetői hangsúlyozzák gyászünnepeiken, hogy Széchenyi volt az, „akinek hatályos szózata legelőbb adott életet a nemzetben az egyesülés üdvös eszméjének”.⁶³

A nemzeti gyászban megszólaló költők is — élükön Arany Jánossal — azt tudatosítják, hogy „nem hal meg az, ki milliókra költi dús élte kincsét”.⁶⁴ A másik költő, Tompa Mihály a gyász nehéz perceiben azon töpreng, hogy ki lehetne az a férfiú, aki méltóképpen az eltávozott helyére léphetne. Ő az erdélyi művelődési intézmények, az Erdélyi Gazdasági Egyesület és az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapítójában, Mikó Imrében találja meg a méltó utódot, s arra biztatja:

Ragadd gyorsan, Erdély Széchenyie,
Ragadd kezébe a szent lobogót!
Elől s fenn kell annak lebegnie,
Mint amidőn az ő kezében volt!⁶⁵

Tompa Mihály szép költői leleményének mélységes tisztelete mellett — de némileg vitába szállva vele — hadd szögezzem le, hogy Erdély Széchenyije mégiscsak maga Széchenyi István volt, s ő is marad!

⁶¹ *Gróf Széchenyi István requiemje*. Kolozsvári Közlöny (a továbbiakban: KK) 1860. április 29.

⁶² KK. 1860. május 31.

⁶³ KK. 1860. június 3.

⁶⁴ Arany János: *Széchenyi emlékezete*.

⁶⁵ Tompa Mihály: *Gróf Mikó Imréhez*.